

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига ССIV

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 18

ФИЛОЗОФИЈА И НАУКА

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 21. И 22. ОКТОБРА 2020. ГОДИНЕ

Г л а в н и у р е д н и к

академик

ЗОРАН КНЕЖЕВИЋ

У р е д н и к

проф. др НЕНАД ЦЕКИЋ

БЕОГРАД 2022

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35
и
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Београд, Чика Љубина 18–20

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектор и коректор
Ана Барбајесковић

Прелом
Лейосава Кнежевић

Тираж
300 примерака

Штампа

ISBN 978-86-7025-930-0

© Српска академија наука и уметности 2022
© Универзитет у Београду – Филозофски факултет 2022

САДРЖАЈ

Филозофија и наука: један скуп и једна књиџа	11

ИСТОРИЈА ФИЛОЗОФИЈЕ И ИСТОРИЈА НАУКЕ

ДРАГО ЂУРИЋ	
<i>Настајак науке у антици</i>	15

DRAGO ĐURIĆ	
<i>The origin of science in antiquity</i>	39

ВИШЊА КНЕЖЕВИЋ	
<i>Утицај медицине на Платонову филозофију: случај Тимај</i>	41

VIŠNJA KNEŽEVIĆ	
<i>The influence of the ancient Greek medicine on Plato's philosophy: the case study of the Timaeus</i>	58

МАЈА КОРОЛИЈА	
<i>Алхемија као парадиџа и фаза у развоју модерне науке</i>	59

МАЈА KOROLIJA	
<i>Alchemy as a paradigm and a phase in the development of modern science</i>	69

МИРОСЛАВА ТРАЈКОВСКИ	
<i>Шлик на оштрженичкој клупи – у лавиринту сукоба око кореспондентне теорије истине</i>	71

MIROSLAVA TRAJKOVSKI	
<i>Schlick in the dock – in a maze of conflicts over the correspondence theory of truth</i>	86

ФИЛОЗОФСКЕ И НАУЧНЕ МЕТОДЕ

СЛОБОДАН ПЕРОВИЋ	
<i>Епистемолошки аспекти „велике науке” (Big Science)</i>	91

SLOBODAN PEROVIĆ	
<i>Epistemological aspects of “Big Science”</i>	102

ДАМИР СМИЉАНИЋ <i>Формално сазнање и садржински доживљај. Дисциплинација епистемичких форми у логичком позитивизму.....</i>	103
DAMIR SMILJANIĆ <i>Formal knowledge and content-related experience: on the distinction of epistemic forms in logical positivism.....</i>	115
БРАНКИЦА В. ПОПОВИЋ <i>Критика позитивизма у светлу Хусерлове идеје универзалне науке.....</i>	117
BRANKICA V. POPOVIĆ <i>Critique of positivism in the light of Husserl's idea of universal science.....</i>	131
ЈЕЛЕНА ЂУРИЋ <i>О вези филозофије и науке.....</i>	133
JELENA ĐURIĆ <i>On the relationship between philosophy and science.....</i>	145
ФИЛОЗОФИЈА И ПРИРОДНЕ НАУКЕ	
ДЕЈАН Р. ДИМИТРИЈЕВИЋ <i>Ментална узрочност и физика.....</i>	149
DEJAN R. DIMITRIJEVIĆ <i>Mental causation and physics.....</i>	160
СРЂА ЈАНКОВИЋ <i>Појам еволуабилности у савременој теорији еволуције.....</i>	161
SRĐA JANKOVIĆ <i>Evolvability as a concept in modern evolutionary theory.....</i>	170
АНА КАТИЋ <i>Појам емергенције у филозофији биологије: групажије разумевање живих система....</i>	171
ANA KATIĆ <i>The notion of emergence in philosophy of biology: a different understanding of living systems.....</i>	181
АНЂЕЛКА КОВАЧЕВИЋ <i>Филозофија виђења невидљивој: црне рупе.....</i>	183
ANĐELKA KOVAČEVIĆ <i>Philosophy of imaging the unseen: black holes.....</i>	193
ЈЕЛЕНА СТАНУЛОВИЋ <i>Филозофија термодинамичких процеса у економији Косте Стојановића.....</i>	195
JELENA STANULOVIĆ <i>Philosophy of thermodynamics in the economy of Kosta Stojanović.....</i>	205

ФИЛОЗОФИЈА И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

АЛЕКСАНДАР ПРЊАТ <i>Филозофска херменеутика и хуманиситичке науке</i>	209
ALEKSANDAR PRNJAT <i>Philosophical hermeneutics and humanities</i>	218
ДИВНА ВУКСАНОВИЋ <i>Филозофија медија vs. теорије медија: једна хуманиситичка критика</i>	219
DIVNA VUKSANOVIĆ <i>Philosophy of media vs. media theories: a humanistic criticism</i>	230
ДУШАН ПАЈИН <i>Екоцентризам – између филозофије и науке</i>	231
DUŠAN PAJIN <i>Ecocentrism – between philosophy and science</i>	245

ЕТИКА И НАУКА

НЕНАД ЦЕКИЋ <i>Да ли етика може бити искуствена наука?</i>	249
NENAD SEKIĆ <i>Could ethics be (empirical) science?</i>	266
АЛЕКСАНДАР ДОБРИЈЕВИЋ <i>Еволуционо објашњење моралних веровања и Сидвиков дуализам пракитичкој ума</i>	267
ALEKSANDAR DOBRIJEVIĆ <i>Evolutionary explanation of moral beliefs and Sidgwick's dualism of practical reason</i>	276
СТЕФАН МИЋИЋ <i>Нормативност, натурализам и Г. Е. Мур</i>	277
STEFAN MIĆIĆ <i>Normativity, naturalism, and G. E. Moore</i>	287
ИГОР ЖИВАНОВИЋ <i>Еволуциона биологија и неаристотеловски морални натурализам</i>	289
IGOR ŽIVANOVIĆ <i>Neo-Aristotelian moral naturalism and evolutionary biology</i>	308
ЈЕЛЕНА МИЈИЋ <i>Научно сазнање и филозофија: случај моралне одговорности</i>	309
JELENA MIJIĆ <i>Scientific knowledge and philosophy: the case of moral responsibility</i>	320

МАРИЈА ПЕТРОВИЋ	
<i>Наука и етички проблем абортуса</i>	321
MARIJA PETROVIĆ	
<i>Science and the ethical problem of abortion</i>	331

ФИЛОЗОФИЈА И КОГНИЦИЈА

МИЉАНА МИЛОЈЕВИЋ	
<i>Филозофија, когнитивна наука, технологија и право</i>	335
MILJANA MILOJEVIĆ	
<i>Philosophy, cognitive science, technology and law</i>	346

КАЈА ДАМЊАНОВИЋ	
<i>Хеурисџике когнитивној сисџема</i>	349
KAJA DAMNJANOVIĆ	
<i>Cognitive heuristics</i>	363

ВОИН МИЛЕВСКИ	
<i>Шта филозофија и наука моју да нам кажу о природи бола?</i>	365
VOIN MILEVSKI	
<i>What can philosophy and science tell us about the nature of pain?</i>	372

АЛЕКСАНДАР КАНДИЋ	
<i>Проблем свесџи: инџердисџиплинарна џерсџекџива</i>	375
ALEKSANDAR KANDIĆ	
<i>The problem of consciousness: an interdisciplinary perspective</i>	385

ПСИХИЈАТРИЈА, ПСИХОЛОГИЈА И ФИЛОЗОФИЈА

АЛЕКСАНДАР Ј. РИСТИЋ, АДРИАНА ЗАХАРИЈЕВИЋ, НЕНАД МИЛИЧИЋ	
<i>Фукоов концепџи клиничкој џоџлега данас</i>	389
ALEKSANDAR J. RISTIĆ, ADRIANA ZAHARIJEVIĆ, NENAD MILIĆIĆ	
<i>Foucault's concept of clinical gaze today</i>	403

ДЕЈАН ЂОРЂЕВИЋ	
<i>Филозофија џсихијатрије и компетенџије „чистџих“ филозофа</i>	405
DEJAN ĐORĐEVIĆ	
<i>Philosophy of psychiatry and competencies of “pure” philosophers</i>	415

ТАМАРА ПЛЕЃАШ	
<i>Римски стоиџи као џераџеуџи</i>	417
TAMARA PLEĆAŠ	
<i>The Roman stoics as therapists</i>	425

ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ	
<i>Историјске промене у односу психологије и филозофије .....</i>	427
GORDANA JOVANOVIĆ	
<i>Historical shifts in the relationship between psychology and philosophy .....</i>	438
НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ	
<i>Разумевања људске природе и њихове последице: од филозофских основа, преко психолошких усмерења, до друштвених политика .....</i>	441
NEBOJŠA PETROVIĆ	
<i>Understandings of human nature and their consequences: from foundations, through psychological orientations, to social policies .....</i>	452

ФИЛОЗОФИЈА, КОГНИТИВНА НАУКА, ТЕХНОЛОГИЈА И ПРАВО

МИЉАНА МИЛОЈЕВИЋ*

С а ж е т а к. – У овом раду пружићу скицу једног пројекта којем би циљ била ревизија правног појма природног лица. Поменути ревизија мотивисана је, с једне стране, настанком једног броја правно-етичких питања као последице напретка технологије и научног истраживања, а која се тичу могућности постојања делимично или потпуно вештачких правних субјеката, и с друге стране, немогућношћу савременог позитивног права да на њих одговори. Биће изложена постојећа филозофска становишта о природи лица, као и њихове мане, и биће аргументовано да се постојећи филозофски и правни проблеми могу разрешити једино усвајањем утеловљења правно релевантних когнитивних способности, а које се може оправдати новим приступима који долазе из области когнитивне науке.

Кључне речи: лице, лични идентитет, утеловљеност, вештачки субјекат

УВОД

Однос филозофије и науке је обостран, вишеструк и комплексан. Он се може посматрати дијахронично, када се обично истиче утемељујући карактер филозофије за појединачне научне дисциплине или када појединачне већ утемељене науке пружају материјал филозофији за потоње промишљање научне методологије, научног појмовног апарата или онтолошког статуса ентитета које ове научне дисциплине постулирају.

У овом раду пак интересоваће нас синхронични однос филозофије и науке. Наиме, дијахронични однос филозофије и науке је најевидентнији када су у питању зреле науке. Ту је могуће одредити историјски утицај филозофских становишта која су претходила утемељењу систематичног истраживања одређене области, какав нпр. можемо пратити у развоју физике, као и накнадно филозофско анализирање основних постулата одговарајућих грана науке. Ипак, када су младе науке у питању, улога филозофије

---

* Филозофски факултет Универзитета у Београду, имејл: miljana.milojevic@f.bg.ac.rs

је много активнија и може се рећи да она чини интегрални део саме науке. Такав је однос, на пример, филозофије и когнитивне науке, која још увек нема јасно одређен предмет нити методологију. Такође, у овом суживоту и интеракцији филозофије и науке, релевантна научна сазнања повратно информишу филозофске теорије, тј. напредак у емпиријском сазнању делимично или у потпуности оповргавају или обогаћују неке филозофске теорије и постулате.

Синхронични однос филозофије и науке не огледа се само у филозофском истраживању теоријских фундамената младих наука, већ и у истраживању и ревидирању појмова оних наука које се увелико користе филозофским концептима, а које се уједно суочавају са неким новим проблемима. Једна од наука која увелико зависи од таквих појмова је и правна наука, а неки од појмова који су зависни од филозофског промишљања, а који се истовремено налазе у њеној сржи, јесу и појмови *правде* и *особе*.

У овом раду бавићу се превасходно односом филозофије, права и правне науке, когнитивне науке и технологије, а који је посредован горепомнутим појмом особе. Биће скициран један истраживачки пројекат¹ који показује на који начин когнитивна наука може да информише филозофску теорију лица и личног идентитета, а како заузврат таква нова теорија може да пружи правној науци један нови појмовни и нормативни оквир за третирање правно релевантних питања која се тичу хибридних и вештачких интелигентних система, а која настају са напретком технологије.

1. ПОРЕКЛО ВЕЗЕ

Неодложни и убрзани развој науке и технологије нужно рађа нове етичке и правне проблеме. Тако, на пример, истраживања у области биолошких наука доводе на сцену питања о етичности клонирања, генетског инжењеринга, употребе животиња у експерименталне сврхе итд., па се са њима појавила и потреба за успостављањем нове гране етике – биоетике. Такође, технолошки напредак у области високоинтегративне протетике и когнитивне аугментације, као и у области вештачке интелигенције, врши притисак на право и доношење нових регулатива које ће фер и правично третирати кориснике такве протетике или, још увек, хипотетичке интелигентне вештачке системе. Позитивно право какво затичемо данас још увек није спремно да пружи систематичан одговор на нова правно-етичка питања која настају са описаним напретком технологије, јер, како сматрамо, оперише са застарелим појмом особе. Наиме, позитивно право природним

¹ Пројекат чије су скице предложене у овом раду предложен је за финансирање у оквиру програма „Идеје” Фонда за науку Републике Србије, а на њему би учествовали, поред мене као руководиоца, Воин Милевски, Душко Прелевић, Ненад Филиповић, Сања Срећковић, Андреа Бербер, Вања Суботић и Мирјана Сокић.

особама сматра само људе, а њихове физичке границе одређује као границе њихових биолошких тела. Другим речима, у таквом правном систему не могу се гарантовати лична права хибридним и вештачким системима. Чини се да је филозофија поново позвана да овај појам промисли и понуди нови нормативни оквир правној науци који би укључио и новонастале делимично или потпуно вештачке субјекте. Зашто је ово посао филозофије и каква је веза појма особе који затичемо у праву и филозофских теорија лица и личног идентитета – биће предмет овог одељка.

Наиме, појам особе има дугу историју и своје порекло води из античког периода и драмске уметности. Појам *ἕρσοῖονα*, претеча појма *personae* римског права, настао је због потребе да се у театарско извођења драма уведу глумачке улоге. Број улога у драми се постепено повећавао, па је једно људско биће тако могло играти више улога, а његова функција у извођењу драми је наглашена употребом маске које су се називале „просопоном”. Аристотел у *Поетици* прву употребу маске у позоришном извођењу приписује Есхилу (*Поетика* 1449а), а она постаје синоним за глумачку улогу или функцију коју човек може да игра. На тај начин *ἕρσοῖον* постаје симбол за личност (Vovolis 2009).

Управо је ова идеја, могућности играња различитих улога, преузета у римској правној теорији, у којој *persona* постаје правни ентитет или људско биће које игра различите правне улоге. Тако човек у правном контексту постаје *лице*, а оно ће за римског правног теоретичара бити приписиво сваком човеку, био он само објекат права, какви су били робови, или субјекат права, који ужива пуну правну способност.

Идеја *ἕρσοῖονα* играла је велику улогу и у теолошким расправама раног и позног средњег века, када се у оквиру испитивања хришћанског учења поставља питање у ком смислу је Бог једно, а истовремено три. Тертулијан је био први који је формулисао чувено начело према којем је Бог једна супстанција, али три личности – *Una substantia, tres personae* (*Adv. Prax.*; cf. Tuggy 2016). Користећи се методом просопографске егзегезе, теолози ће у наредним вековима тумачити тројство као последицу дијалогског односа Бога са самим собом – Дух ће бити онај који говори, Отац онај којем се обраћа, а Син о којем се говори (Ratzinger 1990: 442–443).

Из ових различитих, али повезаних, извора настаје и модерни појам лица или особе, који задржава идеју његове функционалне природе, идеје хуманитета и правног карактера наглашене у римском праву, као и концепт дијалогске природе лица који је поникао у хришћанској традицији. Тако је особа просветитељства постала човек као правни и морални субјект који може играти одговарајуће улоге у праву управо због своје природне способности да се односи према самоме себи, односно да промишља своје поступке и да их доживљава као добре или лоше. Лок тако пише да је „особа”, пре свега, форензички термин „којим се присвајају дела и њихове заслуге; и на тај начин припада само интелигентним делатницима који су способни

за право, радост и тугу” (Locke 1694/1962: II, xxvii, 26). Управо је просветитељско схватање особе довело до данашњег правног схватања да су природне особе људи, јер им њихове когнитивне способности омогућавају да учествују у праву.

Међутим, кохерентност овог комплексног појма зависила је од додатних теоријских претпоставки. Тако су у античком и средњовековном периоду биолошка и психолошка одређења била неодвојива, јер је душа истовремено представљала виталистички и менталистички принцип, а човек са својим телом, продуховљеним рационалном душом, био је једини кандидат на који се могао применити предикат *бићии особа*. Ипак, са филозофијом Ренеа Декарта, која је имала изузетан утицај на потоње мишљење, мислеће и протечно постаће раздвојени на начин који ће учинити сам појам особе неусаглашеним, тј. његови различити аспекти ће се односити на различите ентитете (нпр. нису само људи рационални, нити су сви људи рационални). Из тих разлога неки аутори ће сматрати да такав појам данас може да представља само кровни појам са одвојивим компонентама. Тако Улин (Ohlin 2005), Нафин (Naffine 2011) и Травис (Travis 2015) сматрају да такав појам, који у себи садржи више других појмова, попут рационалности, јединства свести, поседовања душе, утеловљења и права, треба оставити по страни када се одлучује о припадајућим правима појединачних индивидуа и да се у тим случајевима, односно у правном контексту, треба окренути појмовима утеловљености и хуманитета. И то је управо оно што се и догодило. Позитивно право особе одређује као људска бића чија је егзистенција одређена рођењем и смрћу. Тиме се запоставља функционални, наративни, односно психолошки аспект лица. Такво запостављање није производило значајније проблеме у области права, јер, као што Данијел Денет примећује (Dennett 1992), људи јесу (били) контингентно идентични са рационалним бићима или бићима која поседују самосвест, али данас, када се суочавамо са настанком делимично или у потпуности вештачких интелигентних субјеката, осиромашени биолошки правни појам лица производи неинтуитивне одговоре на питања која се тичу њихових права. Таква ситуација поново позива филозофију, као што је то чинила у периоду просветитељства, да изнова промисли појам особе и да пружи оперативне критеријуме на основу којих се могу одредити права и обавезе одговарајућих ентитета и које правна наука може једноставно применити у свакој ситуацији.

На сву срећу, филозофија никада није престала да се бави проблемом особа и личног идентитета, па је терен за могући инклузивни третман хибридних и вештачких особа већ, такорећи, припремљен. Филозофским теоријама особа и личног идентитета бавићемо се кратко у наредном одељку.

2. ПСИХОЛОШКО И БИОЛОШКО СХВАТАЊЕ ОСОБА

Већ смо поменули да је раздвајање онтологије психолошких и биолошких ентитета посебно наглашено у дуалистичкој филозофији Ренеа Декарта – једни су модификација мислеће супстанције, а други протежне. Душе могу постојати независно од тела, а понашање организама може бити објашњено искључиво позивањем на механичке законе без потребе за телеолошким објашњењима. Из тих разлога Декарт је сматрао да су животиње, које не поседују душу, само висококомплексни аутомати. Међутим, постулирањем онтолошке независности таквих ентитета јавила се и тензија између биолошких и психолошких аспеката који творе комплексни појам особе. Особа тако није могла више бити јединствени ентитет који има одговарајуће психолошке и биолошке карактеристике, па је тако и сам Декарт сматрао да особа није посебан ентитет, већ својеврсно уједињење два независна ентитета – људске душе и људског тела.

Иако је дуализам супстанција као становиште о природи менталног и физичког у великој мери напуштен због његове емпиријске непроверљивости и сукоба са многим широко прихваћеним претпоставкама попут каузалне затворености физичког света, многе картезијанске претпоставке и даље су остале у позадини нашег свакодневног, филозофског и научног мишљења. Неке од њих су и претпоставке о повлашћеном приступу менталном, унутрашњости менталних стања, аутономији менталног итд. Задржавањем тих претпоставки, чак и у оквиру физикалистичких теорија, одржало се и становиште о „бестелесном” уму. Овде не претпостављамо да савремени аутори сматрају да је ум нека врста нематеријалног духа, већ да је ум одвојив од конкретног тела. Он може постојати као Патнамов чувени мозак у тегли или бити претворен у комплексни алгоритам који би био имплементиран на дигиталном рачунару. Независност и аутономија ума и организма која је била утемељена на њиховој супстанцијалној разлици – сада је преликана на постулирану аутономију наука које их одређују и постављају као сопствене теоријске ентитете. Степен аутономије одређен је основним постулатима одговарајућих теорија. Тако теорија психофизичког идентитета ментално изједначава са посебном врстом органске материје – неуралном материјом, док функционализам прави још већи отклон од биологије и дозвољава да било која материја која игра одговарајуће каузалне менталистичке улоге може да буде сматрана реализатором менталног. Једна се ослања на сазнања неуронауке, док се друга поузда у когнитивну психологију да открије релевантне функције менталних и когнитивних стања и процеса. Напокон, ни једна ни друга доминантна теорија о онтолошком статусу менталног типично не узима у обзир функцију и улогу остатка биолошког тела у одређењу менталног.

Због описаног раздвајања психологије и биологије, филозофске теорије личног идентитета усмериле су се на издвојене аспекте појма лица и по-

кушале да неки од њих поставе као примаран. Тако су се јавиле психолошке и биолошке теорије личног идентитета и лица као посебне врсте ентитета, али и покушаји да се оне на одговарајући начин помире, какав је покушај конституционистичких теорија лица. Међу различитим метафизичким теоријама лица и теоријама личног дијахроног идентитета можемо, такође, разликовати редуктивне и нередуктивне варијанте, а ова дистинкција пролази како кроз биолошке тако и кроз психолошке теорије. На тај начин можемо разликовати: а) биолошке редуктивне теорије, попут оних које заступају Ејер или Томсонова (Ayer 1936, Thomson 1997), а према којима се особе напросто свде на биолошка тела или организме, б) психолошке редуктивне теорије, које лица свде на посебне психолошке ентитете, нпр. мозгове, попут становишта Макмана и Кембела (McMahan 2002, and Campbell and McMahan 2010), али и в) нередуктивне биолошке теорије, попут теорија Олсона и Сноудона (Olson 1997, Snowdon 1991), према којима смо *ми* суштински животиње, а само пролазно особе, као и г) нередуктивне психолошке теорије, какав је конституционаizam Бејкерове и Шумејкера (Baker 2000, Shoemaker 1999), који сматрају да су особе посебна врста ентитета конституисана од тела, али ипак неидентична њима и психолошки индивидуирана.

Све понуђене метафизичке теорије лица или особа пате од различитих проблема, а узрок томе је, како ће бити аргументовано, издвајање једних карактеристика лица науштрб других или пак увођење *ad hoc* онтологија. Тако теорије голих физичких чињеница (енгл. *brute physical facts theories*), којима се тврди идентитет особа и организама, а које заступају Ејер и Томсонова, према Бејкеровој (2000: 124) не индивидуирају и не прате кроз време одговарајућу врсту ентитета. Према њој, упитно је да ли фетусима и нереспонсивним пацијентима треба приписати сва права која припадају особама. Међутим, чак и ако прихватимо да фетуси јесу особе, теорија голих физичких чињеница сусреће се и са другим, теже решивим проблемима. Наиме, теорије које изједначавају лица са телима или организмима не могу на интуитиван начин да одговоре на питања попут следећег: шта се дешава у случају да је дошло до трансплантације мозга у ново тело? Управо зато што такве теорије запостављају психолошке аспекте лица, оне не могу на природан начин да пресликају наше интуиције које перзистенцију особа везују за психолошки континуитет и јединство искуства.

Међутим, редуктивне психолошке теорије се такође сусрећу са низом проблема. Поистовећивањем особа са посебним деловима тела или душама такве теорије не могу на исправан начин да одреде конститутивну улогу тела. Наиме, као што поседујемо интуиције које се тичу психолошког континуитета и јединства искуства, исто поседујемо и низ интуиција које се тичу физичких граница лица које би, према њима, требало да укључују у случају људских особа и њихова биолошка тела. Редуктивна психолошка становишта, такорећи, умањују особе на њихове мозгове, а њима припадајућа тела посматрају у најбољем случају као њихову имовину. Поред про-

блема одређења одговарајућих физичких граница особа, таква становишта се суочавају и са проблемом другачије реализације менталног. Она не могу на ништа бољи начин да се изборе са приговором могуће телепортације, могућих ванземаљских особа или дигиталних лица, него што то може да учини било које биолошко становиште, јер се психолошки ентитет изједначава са контингентним реализатором људске менталности. Психолошким становиштима се упућује и низ специфичних приговора, попут оног „превише мислилаца” (Olson 1997), према којем конкретно мишљење можемо приписати и психолошком ентитету, али и организму, чиме се непотребно умножава број релевантних ентитета.

Конституционистичка становишта каква су заступали Шумејкер и Бејкерова настоје да избегну наведене проблеме дајући плаузибилнију онтологију лица. Према њима, особе су посебни ентитети који нису идентични организмима, али су са њима просторно коинцидентни. Однос тела и особе, према конституционистима, јесте однос конституције, а не однос идентитета. Оно што их чини неидентичним је чињеница да особе имају нека додатна својства која не деле са телима – за Бејкерову је то нпр. способност заузимања перспективе првог лица. На тај начин, конституционисти избегавају редукују на неодговарајуће или „премале” ентитете попут тела, мозга и душа, а уједно задржавају плаузибилније психолошке критеријуме идентитета. Међутим, иако таква становишта пружају интуитивније одговоре на питања физичких граница лица и критеријума личног идентитета, и она пате од већег броја њима инхерентних проблема. Тако Арнадотир (Árnadóttir 2010) примећује да увођење просторно коинцидентних објеката који се разликују по одређеним својствима води неинтуитивним последицама да, на пример, ментална стања можемо приписати само организмима који су уједно и особе. Можда најозбиљнији приговор конституционизму је онај који указује на проблематичност својстава којима се особе разликују од њихових тела. Та својства су по правилу релациона и питање је да ли могу учествовати у одређењу суштине неког објекта. Увођење релационих својстава за одређење природе лица уноси и извесну арбитрарност, па Соса и Сајдер (Sosa 1987, Sider 2001) упућују антропички приговор конституционизму. Будући да независност особа као ентитета од тела које их конституишу оправдавају примерима попут оног да се Давид као статуа разликује од мермера од којег је сачињен, јер је у посебној вези са уметничким светом у којој се мермер не налази, Соса и Сајдер постављају питање шта нас спречава да уведемо још небројено много просторно коинцидентних ентитета попут Давида-на-столу или Давида-десно-од-стуба.

У овом кратком прегледу различитих становишта поводом метафизике лица могло се видети да ниједна од понуђених теорија не нуди решење које би било ослобођено критике. Биолошка редуktivна становишта не издвајају одговарајуће ентитете, а редуktivна психолошка становишта, упарена са теоријом психофизичког идентитета, пате од сличних проблема. Кон-

ституционизам, као једна верзија нередуктивне психолошке теорије лица, нуди плаузибилнију онтологију ако се фокусирамо на критеријуме идентитета и физичке границе лица, али се суочава са приговорима арбитрарности и антропоцентризма. Напокон, биолошке нередуктивне теорије лица попут анимализма и не узимају озбиљно у обзир разматрање онтологије лица, јер смо према том становишту примарно животиње, а само привремено лица. У том смислу, према анималистима (Snowdon 2001, Olson 1997), лица нису никакви посебни ентитети, већ темпорална својства одговарајућих животиња.

Преостала опција је упаривање психолошке теорије лица са функционализмом поводом менталног. Тако настала теорија могла би да пружи критеријуме особности који би дозволили различито реализована лица, па не би патила од приговора да је превише шовинистичка – приговора који се типично упућује биолошки настројеним теоретичарима. Њоме би се дозволило да се особност припише и интелигентним системима који немају мозгове нити биолошка тела, а уколико поседују реализаторе одговарајућих менталних способности и стања. Ипак, обавезујући се на функционалистичку онтологију која се фокусира на својства вишег реда, таква теорија не може на једноставан начин да пружи критеријуме индивидуације, јер дозвољава вишеструку реализацију. Тако једна особа потенцијално може бити умножена уколико се умноже реализатори који играју одговарајуће менталне улоге и који одржавају психолошки континуитет. Хипотетички, једна особа може бити копирана у дигитални формат или дуплицирана машином која телепортује особу без уништења оригинала. Из ових разлога Олсон пише да функционалистичко „софтверско” становиште уводи нови дуализам који особе одваја од њихове физичке базе.

У наставку рада биће укратко описано на који начин је могуће формулисати једно ново психолошко становиште и каква би улога таквог становишта била у одговарању на филозофске проблеме постојећих теорија лица, али и на правно-етичке проблеме који се тичу небиолошких субјеката. Такво становиште било би допуњено савременим приступом из области когнитивне науке, према којем когнитивне системе морамо посматрати као суштински утеловљене, а заузврат би пружио такво схватање особе које ће моћи да одговори на притисак који развој нових технологија врши на правну науку.

3. УТЕЛОВЉЕНЕ ОСОБЕ, КОГНИТИВНА НАУКА И ПРАВО

На почетку овог поглавља било би добро да се подсетимо мотивације за успостављање нове психолошке, утеловљене онтологије лица. Технолошки напредак замаглио је границе наших тела и наше личности. Тако данас имамо ходајуће киборге, који су интегрисани са различитим сензорним и моторичким помагалима. Један пример такве особе је и Нил Харбисон,

којем је посебна антена повезана са кранијумом на такав начин да помоћу ње може да „чује боје“. Антена, и припадајући јој софтвер, хроматске стимулусе преводи у одговарајуће вибрације, што омогућава Харбисону, који је рођен као ахромата, да види, односно чује боје. Међутим, иако је све већи број људи који користе високоинтегрисану протетику, право нема спреман одговор на питање да ли су ти вештачки делови уједно делови њихове персоне. Та неспремност се огледа и у новонасталим правним случајевима и некохерентном третману аналогних ситуација. Тако, на пример, Харбисону на суду није прихваћен аргумент да му је нанесена телесна повреда када му је полиција на протестима у Барселони оштетила ајборг, али му је истовремено прихваћена аргументација да је ајборг део његовог тела када му је дозвољено да на личним исправама ајборг буде присутан на његовим фотографијама. Поред овог, технолошки напредак у домену протетике и вештачке интелигенције на позорницу доноси још отворених питања. Нека од њих су: Да ли и под којим условима треба вештачке системе да сматрамо моралним пацијентима или моралним делатницима? Како бисмо кажњавали потенцијално бесмртне субјекте (нпр. умове који су аплоудовани у рачунарске системе)? Може ли једна особа да поседује хардвер који имплементира другу особу? итд.

Иако се право понекад бави појединачним случајевима који укључују права хибрида, оно нема нормативни оквир који би омогућио конзистентну адјудикацију у тим случајевима. Такође, постоје и неки теоријски покушаји да се успостави релевантна врста аргументације при адјудикацији у случајевима који се тичу хибрида, али су они ограничени на случајеве надомешћивања одговарајућих способности и неприменљиви су на случајеве аугментације, а неретко се и позивају на непримерену аналогију хибрида са правним лицима (Glenn and Boyce 2008, 2012; Milojević 2017). Када се све ово узме у обзир, јасно је да је први корак у систематском решавању ових питања успостављање нове теорије лица и личног идентитета. Као што смо видели, биолошке теорије су напосто превише шовинистичке, док понуђене верзије психолошких теорија отварају пут ка инклузивнијем схватању лица и нуде плаузибилне критеријуме личног идентитета, али заказују када је потребно пружити кохерентну и интуитивну онтологију лица. Стога филозофски пројекат који би требало да оснажи правну науку и да јој пружи преко потребне нормативне смернице у успостављању опште регулативе која се тиче хибридних и вештачких лица треба да садржи следеће кораке:

а) изградњу психолошке теорије лица и личног идентитета која ће бити способна да препозна потпуно или делимично вештачка лица;

б) дефинисање нужних функционалних одлика лица на нивоу когнитивне архитектуре и дефинисање општих структурних одлика њихове реализацијске базе, то јест дефинисање физичких граница лица;

в) извођење моралних и правних импликација које се тичу делимично и у потпуности вештачких лица.

Корак а) оправдава се очигледним недостатком биолошких теорија да се изборе са проблемом вештачких и хибридних лица. Корак б) представља усвајање функционалистичке теорије ума у дефиницији релевантних менталних и когнитивних способности које један ентитет чине особом. Као што смо видели у претходном одељку, функционалистичке теорије у контексту теорија лица и личног идентитета биле су оптуживане за нови дуализам и немогућност индивидуације лица. Овде наступа кључни корак за оправдање једне успешне теорије лица, где се успешност мери како у односу на већ постојеће теорије лица и личног идентитета и њихову способност да се одупру филозофским противаргументима, тако и у односу на правни контекст и могућност нове теорије да одговори на различита правна и морална питања која се тичу хибридних и вештачких субјеката, а то је примена савремених утеловљених и проширених приступа когницији. На крају корак в) је апликација новонастале теорије на релевантна правно-етичка питања.

Као што смо до сада видели, кључно место сукоба између биолошки и психолошки настројених теоретичара лица било је питање утеловљења. Док психолошке теорије пружају плаузибилније критеријуме личног идентитета, јер се фокусирају на психолошки континуитет који омогућава приписивање одговорности и других релевантних правних и моралних категорија, будући да субјект треба да буде свестан одређених радњи као својих како би се држао одговорним и како би санкције таквог понашања биле делотворне, биолошке теорије пружају убедљивију онтологију, макар када су људи у питању, јер у конститутивне делове особа укључују читаво њихово тело. Функционалистичка теорија утеловљених особа треба да премости јаз између ових теорија и да задржи најбоље што се налази на обе стране. Таква теорија узима као претпоставку хипотезу да се релевантни реализатори менталних и когнитивних способности налазе у читавом телу субјекта, а не само у његовом централном нервном систему. Оправдање те претпоставке налази се у радовима Шапира, Лејкофа и Џонсона, Кларка и многих других (Shapiro 2010, Lakoff and Johnson 1999, Clark 1997), који истичу да многе когнитивне способности, попут концептуализације, категоризације, доношења одлука итд., не могу бити реализоване без одговарајућег тела. Тако, нпр., Лејкоф и Џонсон аргументују да многи наши појмови потичу од специфичне утеловљености. Сасвим је очигледно да појмови попут лево и десно не би имали никакво значење за сферично биће, а ови аутори иду и даље показујући да многи други апстрактни појмови какав је, на пример, *најредовање* зависе од наших сензомоторних способности и чињеница које се тичу облика и функција нашег тела. Аутори попут Ендија Кларка сматрају да није само биолошко тело оно које може реализовати релевантне функције и да постоје случајеви у којима можемо говорити о проширеној реализацији менталних стања и когнитивних процеса. Понекад, аргументује Кларк (Clark 1997), у складу са функционалистичким начелом да материја није битна, нотеси ће, на пример, играти улогу биолошке меморије, а у њима ће бити похрањена

диспозиционална веровања субјекта који је на одговарајући начин интегрисан са њим.

Уколико прихватимо претпоставку да су особе когнитивни ентитети чија је реализацијска база њихово тело, које понекад укључује и вештачка помагала, а понекад је у потпуности саздано од неорганске материје, скоро сви проблеми, филозофски и правни, могу бити решени. Приговори не одговарајуће онтологије постају неприменљиви, јер иако психолошки, особе постају утеловљени ентитети. Приговор шовинизма се такође одбацује, јер иако особе јесу поистовећене са реализаторима менталних стања, ти реализатори не морају бити биолошке природе. Слична судбина прати и приговоре „превише мислилаца” или „антропички приговор”, јер се индивидуација врши преко интринсичних својстава особа, а ентитети се не умножавају јер се као релевантна релација између тела и особе узима релација реализације, а не релација конституције. Усвајање психолошке теорије утеловљених лица може да пружи и природан инклузиван оквир за једно ново право које се тиче личних и својинских права. Преостали посао филозофа је, сада, да пружи јасне и недвосмислене психолошке критеријуме према којима један систем инстанцира особу, као и оперативне критеријуме упарења у случајевима хибридних когнитивних система.

ЛИТЕРАТУРА

- Aristotel (1988). *O pesničkoj umetnosti*. Preveo Miloš N. Đurić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Árnadóttir, Steinvör Thöll (2010). Functionalism and thinking animals. *Philosophical Studies* 147(3): 347–354.
- Ayer, A. J. (1936). *Language, Truth, and Logic*. London: V. Gollancz.
- Baker, Lynne Rudder (2000). *Persons and Bodies: A Constitution View*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, Tim & McMahan, Jeff (2010). Animalism and the varieties of conjoined twinning. *Theoretical Medicine and Bioethics* 31(4): 285–301.
- Clark, Andy (2003). *Natural-Born Cyborgs: Minds, Technologies, and the Future of Human Intelligence*. Oxford: Oxford University Press.
- Dennett, Daniel C. (1992). The self as a center of narrative gravity. In: Frank S. Kessel, P. M. Cole & D. L. Johnson (eds.). *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 4–237.
- Glenn, Linda MacDonald & Boyce, Jeanann S. (2008). Nanotechnology: Considering the complex ethical, legal, and societal issues with the parameters of human performance. *NanoEthics* 2(3): 265–275.
- Glenn, Linda MacDonald (2012). Case Study: Ethical and Legal Issues in Human Machine Mergers (Or the Cyborgs Cometh). *Annals of Health Law* 175.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.

- Lok, Džon (1962). *Ogled o ljudskom razumu*. Beograd: Kultura.
- McMahan, Jeff (2002). *The Ethics of Killing: Problems at the Margins of Life*. OUP, USA.
- Milojević, Miljana (2017). Extended personhood – rethinking property/person distinction. *Theoria* 60(4): 55–76.
- Naffine, Ngaire (2011). Women and the cast of legal persons. In: Jackie Jones, Anna Grear, Rachel Fenton, and Kim Stevenson (eds.), *Gender, sexualities and law*. Oxon: Routledge, 15–25.
- Ohlin, Jens David (2005). Is the Concept of the Person Necessary for Human Rights?. *Cornell Law Faculty Publications*. Paper 434.
- Olson, Eric T. (1997). *The Human Animal: Personal Identity Without Psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Ratzinger, Joseph (1990). Retrieving the Tradition concerning the Notion of Person in Theology, trans. Michael Waldstein. *Communio* 17(3): 439–54.
- Shapiro, Lawrence (2010). *Embodied Cognition*. Routledge.
- Shoemaker, Sydney (1999). Self, body, and coincidence. *Proceedings of the Aristotelian Society* 73(73): 287–306.
- Sider, Theodore (2001). *Four Dimensionalism: An Ontology of Persistence and Time*. Oxford: Oxford University Press.
- Snowdon, Paul F. (1990). Persons, animals, and ourselves. In: Christopher Gill (ed.), *The Person and the Human Mind: Issues in Ancient and Modern Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Sosa, Ernest (1987). Subjects among other things. *Philosophical Perspectives* 1: 155–187.
- Thomson, Judith Jarvis (1997). People and their bodies. In: Theodore Sider, John Hawthorne & Dean W. Zimmerman (eds.), *Contemporary Debates in Metaphysics*. Blackwell.
- Travis, Mitchell (2015). We're All Infected: Legal Personhood, Bare Life and The Walking Dead. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue Internationale de Sémiotique Juridique* 28(4): 787–800.
- Vovolis, T. (2009). *Prosopon, the acoustical mask in Greek Tragedy and in Contemporary Theatre*. Stockholm: Dramatiska Institutet.

Miljana Milojević

PHILOSOPHY, COGNITIVE SCIENCE,
TECHNOLOGY AND LAW

S u m m a r y

In this paper I offer an outline of a project which aims to revise a legal notion of a natural person. This revision is motivated, on one hand, by the emergence of a number of legal and moral questions with respect to potential partially or fully artificial legal subjects which is a product of technological advancement and scientific research, and on the other hand, by an inability of contemporary positive law to give an unambiguous answer to them. I will give

a short review of the existing philosophical theories of personhood and their shortcomings, and argue that the existing philosophical and legal issues can be resolved only by the adoption of the view that legally relevant cognitive capacities are embodied, and this view may in turn be justified by new approaches found in cognitive science.

Key words: person, personal identity, embodiment, artificial subject